

Meditace o Bohu a jeho nejednání

Jób 7,1–8

Zdali není člověk na zemi podroben v službu, nejsou jeho dny jako dny nádeníka? Jako baží otrok po stínu a jako nádeník čeká na výdělek, tak se mi dostaly dědictvím daremné měsíce, noci plné trápení se staly mým údělem. Když uléhám, ptám se: „Kdy už vstanu?“ a pak zase: „Kdy se snese večer?“ Syt jsem toho, na lůžku se převalovat do rozbřesku. Mé tělo je obaleno červy a strupy plnými prachu, kůže mi puká a mokvá. Rychleji než tkalcův člupek uběhly mé dny, skončily v naprosté beznaději. Bože, pomni, že můj život uprchne jak vítr a nic dobrého už nikdy nespatří mé oči. Neuzří mě oko, jež mě vídávalo, budou-li mě tvoje oči hledat, nebudu tu.

Drama o lidském utrpení – tak bývá nazývána kniha Jób, která patří k pilířům světového písemnictví. Nás úryvek z této knihy uvedl do okamžiku, kdy je už drama v plném proudu. Do jakého kontextu jsme tedy vystoupili?

Jóbovo utrpení začalo setkáním Boha s Božími syny, mezi nimiž byl i satan. Toho Bůh oslovil a ptal se ho na spravedlivého muže Jóba. Satan zpochybnil Jóbovy pohnutky ke spravedlivému jednání a našel jej, že se chová účelově. Aby se ukázalo, že toto obvinění z vypočítavosti a zpochybňování Jóbových motivací je falešné, Bůh satanovi umožňuje na Jóba zaútočit, a to celkem dvakrát. Zatímco první útok na Jóba se týkal jeho majetku a dětí, dovolil Bůh podruhé satanovi zaútočit na Jóba samotného a na jeho zdraví. První útok byl veden na to, co se nacházelo vně Jóba, kdežto druhý útok mířil na samotného Jóba. Výsledkem těchto útoků je obraz zlomeného muže sedícího na jakémsi smetišti, drbajícího se střepelem, protože jej svědčí vředy a teče z něj hnis. Nachází se mimo společnost a v podstatě umírá. Když jej přijdou navštívit jeho tři přátelé, roztrhnou si oděv, hází do vzduchu prach a chovají se, jako by už byl mrtvý.

O čem pojednává sedmá kapitola knihy?

Tato kapitola je součástí první Jóbovy promluvy, v níž odpovídá na řeči svých přátel. Elífaz Témanský se spolu se svými přáteli

Bildadem Šuchským a Zofarem Námatským snaží Jóbovi dokázat, že jeho stav má nepochybně nějaké příčiny. Pokud je odstraní, bude vše jako dřív. Nabízejí mu řešení podle svých zkušeností a podle svého poznání. Jenomže Jób toto řešení odmítá. Přátelé samozřejmě netuší, co je v pozadí katastrof, jež dopadly na Jóba. O tom neví nikdo, ani Jób; to ví pouze čtenář, protože mu to na samém začátku prozradil pisatel příběhu.

Úryvek, který chceme promýšlet, přináší jakousi vnitřní reflexi utrpení a bolesti, jež Jóba zachvátily. Proč tento text a texty jemu podobné tak oslovuje čtenáře?

Čtenáře mohou podle mého soudu oslovovat dvě skutečnosti: předně propracovaná myšlenková stavba výpovědí Jóbových přátel, která je založena na zkušenosti a lidské moudrosti a která odhaluje relativitu našeho poznání tváří v tvář bolesti. Zaujmout však mohou i Jóbova slova, neboť tento muž velice zřetelně a syrově vypovídá o své bolesti, aniž bere ohled na aktuální posluchače či budoucí čtenáře. Kdo ví, co je bolest, nalezne v jeho slovech útěchu. Neposkytnou mu sice odpověď na otázky týkající se původu utrpení, stejně jako mu nepomohou utrpení odstranit, ale nabídnou mu setkat se s člověkem, který si klade podobné otázky a nachází se ve stejném stavu, přičemž je schopen tento svůj stav unést. Možnost sdílet svou bolest nebo mít ve své bolesti průvodce přináší úlevu.

Pro mě je podnětné, že Jób své utrpení vykřičí přímo Bohu, že ze sebe nic nedělá, ale naprosto otevřeně a upřímně Bohu říká, co prožívá. Netají před ním ani své hluboké zklamání z toho, že jako Boží služebník musí zakoušet takové utrpení. Současně se snaží dopídit příčiny: jak je možné, že klesl tak hluboko, přestože byl zbožný a žil život jako poctivý, spravedlivý a slušný člověk?

Z psychologického hlediska bychom snad mohli říct, že když člověk o svém utrpení může mluvit, nesmírně si tím uleví. Jób mluví k Bohu, protože v jeho okolí není nikdo, kdo by mu mohl porozumět. Tři přátelé mu rozumět nejsou schopni ani ochotni, protože přicházejí plni svých představ a svého řešení. Na jejich obranu je

však třeba říci, že je nesmírně těžké snášet blízkost trpícího člověka a naslouchat reflexi jeho vlastního utrpení. Každý, kdo je něčemu takovému vystaven, se snaží tíži této situace zmírnit pokusem o vysvětlení. Dělalji to i Jóbovi přátelé. Tím mu však nepomáhají. Jób si ovšem po slovech Elífaze Témanského uvědomuje, že jeho jediným posluchačem je Bůh, kterému může odhalit své vnitřní zápasy. Proto jsou jeho slova v našem úryvku formulována jako modlitba. Cílem jeho modlitby není Boha informovat o svém stavu, ale ulevit si a dostat ze sebe to, co jej tíží. Přesto nelze říci, že zde je modlitba jakousi formou autoterapie. Jób možná chce jejím prostřednictvím naléhat na Boha, aby do jeho těžkého stavu vstoupil a něco podnikl.

Kdo prožil podobné utrpení, nepotřebuje asi žádné vysvětlení, protože tento text přesně vystihuje pocit, který má člověk, jehož postihlo něco hrozného. Velmi výstižně je zde zachycena oscilace mezi důvěrou Bohu, vírou a spolehnutím se na jedné straně a naprostým zpochybňováním všeho na straně druhé. Zajímavé je, že když v závěru knihy Bůh promluví, hodnotí Jóbovy výpovědi navzdory jejich neomalenosti jako přiměřené, na rozdíl od výpovědí přátel, které zohledňovaly lidskou moudrost a zkušenost a hájily Boha, ale byly nepatřičné.

Vysvětlení příčin či smyslu utrpení obvykle sílu k jeho unesení nedodává. Tuto sílu člověk nenalézá ani v sofistickovaných náboženských teoriích. Nalézá ji však v modlitbě, protože jen v modlitbě může trpící člověk zjistit, že bolest má s kým sdílet. Bůh totiž lidskou bolest vnímá, a to mnohem intenzivněji, než jsou toho schopni třeba přátelé. Můžeme snad říci, že Bůh Jóbovi rozumí, že stojí na jeho straně, že mu přitakává a slyší vše, co mu říká. Pro nás, čtenáře, je v tom samozřejmě skryto veliké povzbuzení. Dnes možná ve své bolesti nevnímáme, že by nás Bůh slyšel, ale Jóbův příběh nám dává naději, že i o našem utrpení ví a že se ho dotýká stejně, jako se ho dotýkalo utrpení Jóbovo. Jóbova kniha nám sice utrpení nevysvětlí ani nám od něj její četba neuleví, ale pomůže nám objevit v Jóbovi průvodce, který, ač se s utrpením potýká, je schopen je nést a unést.

Jób se ptá Hospodina, jaký je smysl života, jestliže je tak krátký, pomíjivý a těžký. K čemu je život, který není možno žít naplno a kvalitně?

Podobné otázky si kladou lidé i dnes a já nevím, zda na ně existují nějaké přiměřené odpovědi. Podle mě by se snad člověk ani neměl pokoušet je formulovat, protože odpovědět na otázku po smyslu života může jen ten, v jehož kompetenci život je, jelikož on je jeho pánem a dárce. V bibli nacházíme jednu z odpovědí ve zmíněném prologu ke knize Jób. Podle ní má Jóbův život něco společného s Bohem. Jeho kvalita nespočívá v tom, co Jób žije, ale v tom, že Bůh o něm ví, že s ním počítá, že na Jóba vsadil. To, že nás Bůh zná, je hodnota, která naši existenci dává smysl i tehdy, když se zdá, že náš život není k životu. A že nás zná, se můžeme dozvědět pouze od něj, avšak to s ním musíme být v kontaktu. Proto se Jób modlí. Svými obtížnými otázkami se obrací na Boha navzdory tomu, že se mu dlouho nedostává odpovědi. Naznačuje tím, že nerezignoval, že mu o něco jde, že stále žije a o něco se snaží. Nechce jen změnit svůj stav, nýbrž snaží se Boha do svého života vtáhnout. A neví, že Bůh v jeho životě už dávno je, což se – stejně jako čtenář – dozví naplno teprve na konci knihy.

Jób vyjadřuje marnost své existence, když líčí, jak je pro něj nesnesitelný čas. Ráno už si přeje, aby byl večer, večer si přeje, aby už bylo ráno. Touží po tom, aby to všechno bylo rychle pryč. Jenomže k čemu je takový život, když člověk touží, aby ho měl co nejrychleji za sebou?

To my nevíme. Jenomže podobné otázky mohou napadnout i nás dnes. Třeba když nás postihne nějaká vážná nemoc a my se nemůžeme zbavit bolesti. Tak často ve svých životech nebo v životech lidí okolo nás pohlížíme do hloubky utrpení, které je nevysvětlitelné, nepojmutelné a nesnesitelné. Cítíme, že jediným východiskem je, aby do toho vstoupil Bůh. A přesně tak to prožívá Jób.

Proto říká: „Bože pomni, že můj život uprchne jak vítr a nic dobrého už nikdy nespatří mé oči. Neuzří mě oko, jež mě vidávalo, budou-li mě

tvoje oči hledat, nebude tu.“ Jakoby Hospodinu hrozil: „Pospěš si, než bude pozdě! Neotálej! Jestli budeš ještě chvílku váhat a něco neuděláš, bude konec, a i kdybys chtěl se mnou něco udělat, už to nepůjde.“ Ve vztahu k všemohoucímu Bohu se zdá být taková výpověď nepatřičná, a přesto prozrazuje mnohé o tom, jak Jób prožíval Boží skutečnost.

Nepatřičná se taková slova mohou jevit pouze lhostejnému pozorovateli, ovšem každý, kdo má zkušenost s bolestí, je bude brát jako přiměřená a povzbudivá. A jak víme, i Bůh je snesl, ba dokonce za ně Jóba v závěru knihy pochválil. Proto si i my můžeme dovolit nebrat v bolesti na Boha ohled a říci mu úplně všechno.

My vlastně až z těchto posledních slov perikopy poznáváme, že se jedná o modlitbu určenou Bohu.

Ano, i když předchozí věty vypadají jako odpověď Elifazovi, ve skutečnosti Jób mluví k Bohu. V hebrejském textu zní sedmý verš takto: „*Pamatuj, protože ty, duch, jsi můj život.*“ Jakoby Jób říkal: „Vždyť žiji kvůli tobě. Jiný důvod mého života není. A proto ani jiná možnost, jak to přežít, není.“

Je to tedy výpověď o Bohu?

Ano, přestože v českém překladu to vyznívá jako výpověď o Jóbovi: „*Můj život uprchne jako vítr.*“ Tak to samozřejmě lze přeložit také a je to jistě správné, jenomže starozákonní text má více rovin výpovědi. Ve své modlitbě Jób mluví o tom, že jeho oči neuvidí dobro. Konstatuje, že jeho život je tak nachýlen, že mu do smrti zbývá jenom bolest a nic dobrého ho už nečeká. Skoro to vypadá, jako by rezignoval. Jelikož však jeho řeč pokračuje dál, poznáváme, že se o rezignaci nejedná. Jsou to slova bolesti, která má příčinu v Bohu, jak říká Jób v osmém verši: „*Ten, který mě viděl, mě neuvidí.*“ To je Bůh, Bůh ho už neuvidí. Nejbolestivější je pak závěr osmého verše, který v doslovném překladu zní: „*Tvoje oči jsou ve mně a já neexistuji.*“ To znamená: „Ty se na mě díváš, ty to všechno vidíš, ale já už vlastně nejsem.“ A v podtextu zní výčitka: „*To nic neuděláš?*“ Jako by říkal: „Jak se na to můžeš dívat? Jak dlouho to ještě potrvá? Budeš na mě jen hledět, i když přestanu existovat?“ V těchto výpovědích

nevidím jen snahu Boha nějak do svého života vtáhnout, ale vidím v nich i naději. Zaznívá ze slov: „*Tvoje oči jsou ve mně.*“ Jób Boha nevnímá jako někoho, kdo na něj hledí zvenku, ale jako někoho, kdo jej pozoruje zevnitř, kdo se jeho života účastní, i když nereaguje. Proto mu téměř vyhrožuje, že až jednou bude chtít reagovat, bude pozdě. Něco udělat je třeba teď, dokud žije. Jóbova slova o Bohu, který přebývá v Jóbovi, byť ten už skoro nežije, mají svou vzdálenou ozvěnu ve slovech apoštola Pavla z listu Galatským. „*Jsem ukřižován spolu s Kristem, nežiji už já, ale žiji ve mně Kristus.*“ (Ga 2,19b–20a)

Knihy Jób je drama. Jaké je jeho vyústění?

V první řadě si musíme ujasnit, co je jeho hlavním tématem: není to problematika lidského utrpení, jak se má obvykle za to, nýbrž jsou to otázky po Bohu. Kdo je Bůh? Kde je a jak jedná? Na první pohled to vypadá, že Bůh odstartuje nějaký děj – a pak jen hledí, jak to dopadne. A čtenář se maně ptá, jak je možné, že svého nejlepšího člověka nechá ve spárech satanových? Ve druhém kole mu jej dokonce předhodí jako kořist. A tak si příběh doslova říká o nějakou katarzi na závěr. Ten je však naprosto jiný, než by se dalo čekat. Někdo sice vidí happy end v tom, že Bůh vstoupí do děje a vše uvede na pravou míru: Jóbův život vrátí kvalitu a nahradí mu všechno, oč přišel: děti, majetek i zdraví. Jenomže to celé působí poněkud literárně a uměle, a to především proto, že my ve svém životě takto šťastné konce většinou neprožíváme a po málokterém utrpení přichází happy end. A tak si čtenář znovu klade otázku, co je skutečným vyústěním knihy. Možná zjištění, že Bůh se nenacházel mimo Jóba, nýbrž že se celou dobu jeho utrpení účastnil a celé je spolu s ním prožil. Tak to alespoň můžeme chápat z jeho promluvy v závěru knihy, v níž o sobě prohlašuje (v hebrejském znění), že „*nese Jóbův obličej.*“

Křesťanský čtenář zde možná zahlédá záblesk skutečnosti, která je naplno odhalena v Novém zákoně.

Ve Starém zákoně nacházíme několik příběhů, které ukazují k Ježíši Kristu, předznamenávají jeho příběh a dávají pochopit paradigma spásy, jež nacházíme v evangeliích. I Jóbův příběh

předjímá to, co je později zjeveno v Kristu, který jako Bůh a člověk projde bolestí, utrpením a smrtí. To samozřejmě nemohli tušit Jóbovi přátelé, ale měl by to umět rozpoznat čtenář, který čte knihu Jób v novozákonní perspektivě. Evangelní příběh naplňuje model, který načrtla kniha Jób. Klíčové v něm je, že Bůh není mimo člověka, nýbrž přichází do lidského společenství v lidské podobě, a tak se ho utrpení lidí bezprostředně dotýká. A nejenom dotýká, on je podstupuje. V pavlovské interpretaci Ježíšova příběhu se pak dozvídáme, že Kristus vzal na sebe utrpení zástupně, aby navždy zlomil moc zla. Ježíš tak završuje to, co kniha Jób pouze naznačuje.

5. 2. 2006

Bůh klade otázky

Jób 38,1–18

Na to odpověděl Jóbovi ze smršť Hospodin slovy: „Kdo to zatemňuje úradek Boží neuváženými slovy? Nuže, opásej si bedra jako muž, budu se tě ptát a poučíš mě. Kde jsi byl, když jsem zakládal zemi? Pověz, víš-li něco rozumného o tom. Víš, kdo stanovil její rozměry, kdo nad ní natáhl měřicí šňůru? Do čeho jsou zapuštěny její podstavce, kdo kladl její úhelný kámen, zatímco jitřní hvězdy společně plesaly a všichni synové Boží propukli v hlahol? Kdo sevřel moře vraty, když se valilo z lůna země, když jsem mu určil za oděv mračno a za plénku temný mrak, když jsem mu stanovil meze, položil závory a vrata a řekl: „Až sem smíš přijít, ale ne dál; zde se složí tvé nespoutané vlnobití!“ Zdali jsi ty někdy za svých dnů dal příkaz jitru a vykázal jitřence její místo, aby se chopila okrajů země a svévolníci byli z ní vytřeseni? Země se mění jak hlína pod pečtidlem, ale oni tu stojí, ač jsou jen šat. Svévolníkům bude odepráno světlo a zvednutá paže bude přerazena. Přišel jsi až k zřídlu moře, procházel ses po dně propastné tůně? Byly ti odkryty brány smrti, brány šeré smrti jsi spatřil? Postřehls celou šíři země? Pověz, znáš-li to všechno.“

Hospodin není první, kdo v této knize klade otázky. Je to především sám Jób, kdo se ptá, muž, jemuž zemřely všechny děti, přišel o veškerý majetek a trpí strašlivou nemocí a sociální izolací. Jak by se dal shrnout obsah jeho otázek?

Jób nerozumí tomu, co se s ním děje a proč s ním Bůh nekomunikuje. Proč nereaguje na jeho modlitby? Proč ho nevysvobodí z tohoto bídného stavu? Táže se po smyslu svého utrpení a hledá, k čemu je život. Velmi touží po Hospodinově promluvení, protože odpovědi, které mu nabízejí jeho přátelé, jej pouze deptají. Navíc ty odpovědi zná, protože on sám by byl schopen si takto odpovědět. Chce slyšet Boha a naléhá na něj tak dlouho, až Bůh promluví – a to právě v textu, který sledujeme.

Čtyři přátelé se na rozdíl od Jóba na nic neptají, protože mají jasno. Jak bys charakterizoval jejich postoj?

Charakteristika řečí přátel je dvojnásobná. Kdybychom je četli mimo kontext Jóbova utrpení, jednalo by se o slova mudrců s bo-

hatými životními zkušenostmi, kteří pochopili hlavní principy života. Jsou to excelentní mudroslovné etudy. Říkají, co se jim v životě osvědčilo, a předávají obecné lidské poznání se spoustou intelektuálních klíš. Jakmile však zohledníme kontext, ve kterém jejich řeči zaznívají, padá na ně úplně jiné světlo. Ti čtyři muži přicházejí se svou moudrostí za člověkem, jehož utrpení se jakémukoli vysvětlení lidské moudrosti vymyká. Přicházejí s předem promyšlenou koncepcí, se systémem založeným na struktuře „příčina – následek“, a nejsou schopni si jej uvědomit a vystoupit z něj. Nejsou schopni reagovat na realitu, se kterou je konfrontuje Jób. Nenaslouchají mu a neberou jeho slova vážně. Ignorují, že Jóbovo trápení je bez příčiny. Jóbovo utrpení totiž nelze vykládat jako trest, protože zde neplatí zákon kauzality, podle něhož má utrpení vždy svou dohledatelnou příčinu. Domnívají se, že je možné, aby Jób tuto příčinu rozpoznal, odstranil a tím se svého trápení zbavil. Znamená to, že byli tak moc ovlivněni svými myšlenkovými stereotypy, že se snaží zákon kauzality napasovat i na Jóba. Jenomže se zmýlili, protože v jeho případě je všechno jinak, což oni vůbec netuší. Ukazuje se, že jejich zkušenosti jsou nepoužitelné, jejich moudrost je neužitečná a oni sami jsou hluchí. Nemají Jóbovi co nabídnout. Jób se z jejich slov nemá čeho chytit – něčeho, co by mu pomohlo přežít. V posledku tedy moudrost přátel, jakkoli je kvalitní a hodnotná, Jóbovi škodí.

V třicáté osmé kapitole knihy se ujímá slova sám Hospodin. Mluví ze smršťe a jeho slova znějí skoro zlověstně: „Kdo to zatemňuje úrdek Boží neuváženými slovy?“ Byl skutečně zatemňován Boží úrdek? Co to slovo úrdek vlastně znamená?

V první řadě je zajímavé si všimnout, že Bůh promlouvá jen na Jóba, nikoli na jeho přátele. Ze šesti mluvících postav mu jediný Jób stojí za řeč. A ačkoli ta řeč působí hroživě, představuje odpověď na Jóbovy modlitby. Jób také v závěru na Hospodinou řeč odpovídá. To znamená, že Bůh s Jóbem vede rozhovor. Nejprve Jóba charakterizuje. Podle Hospodina Jób svými neuváženými slovy zatemňuje Boží úrdek. A přesto řekne tentýž Bůh na konci knihy Elífazovi Témanskému a jeho dvěma přátelům, že o něm Jób mluvil

správně, zatímco oni k Bohu nemluvili náležitě „*jako můj služebník Jób*“. Bůh totiž bere v potaz okolnost, že Jób mluví ze své perspektivy. Nicméně jej právě se subjektivitou této jeho výpovědi konfrontuje. Otázkami jej přinutí si uvědomit, že ničemu nerozumí. Jób to už zřejmě ví, ale pro čtenáře je to důležité zjištění: Jób je pouhý člověk a jeho výpověď o Bohu je jen lidská, tedy předběžná. Termín „Boží úrdek“ označuje záměr nebo vůli. Zde je v hebrejštině použito slovo, které se překládá termínem „rada“. Jak se ukazuje z Hospodinova výroku i z Jóbovy řeči, ve skutečnosti je Boží úrdek člověku skrytý a nepřístupný. Proto jakákoli naše výpověď o Hospodinově vůli je neuvážená a vede k jejímu zatemňování.

Hospodin zde ironicky vyzývá Jóba: „Nuže, opásej si bedra jako muž, budu se tě ptát a poučíš mě.“ Z pokynu však cítíme, že Bohu o Jóba jde. Možná chce, aby si přestal stěžovat a vzmužil se.

Jenomže když se člověk nachází v situaci, s níž si nedokáže poradit, je skoro nemožné po něm chtít, aby se vzmužil. Nebo aby Bohu odpovídal na jeho otázky. To je neproveditelný úkol.

Povedlo se tedy Hospodinu Jóba mobilizovat?

Snad ano. Člověka může vzmužit to, co řekne Bůh, pokud jeho slovo správně přijme. Pak už však nejde o sebmobilizaci, nýbrž o sílu Hospodinova výroku, který v něm působí. V uvedené větě Bůh naznačuje, že se chce tázat na něco, co však velmi dobře ví, zatímco Jób o tom neví nic. Ironicky Jóbovi nabízí, aby jej poučil. Z těch otázek je zřejmé, že toho Jób nebude schopen, že Boha nemůže poučovat. A Jób si to uvědomuje, proto později vyzná, že všechno, co dosud řekl, bylo nepatřičné, a že měl raději mlčet. Je pravděpodobné, že uvedené Hospodinovy otázky jsou součástí bohoslužebného textu, který se měl číst při bohoslužbě. Míří tedy ven z tohoto konkrétního dialogu Hospodina s Jóbem. Jsou určeny účastníkovi bohoslužby, který z nich má pochopit, že jeho nejpříhodnějším postojem vůči Bohu je mlčení.

Čtenář knihy nebo posluchač Hospodinových otázek se tedy stává jakousi skrytou postavou celého probíhajícího dramatu?